ASOSIY VOSITALAR AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

To‘ychieva Dilnoza Farxod qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
toychiyevadilnoza16@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20106886

Annotatsiya: Mazkur maqolada asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Xususan, xalqaro audit standartlari va moliyaviy hisobot standartlari talablaridan kelib chiqib, asosiy vositalarni baholash, amortizatsiya hisoblash va audit jarayonlarini tashkil etish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida audit tizimini takomillashtirish, risklarni boshqarish hamda ichki nazorat mexanizmlarini kuchaytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, audit, xalqaro standartlar, IFRS, ISA, amortizatsiya, qayta baholash, ichki nazorat tizimi, audit riski, moliyaviy hisobot, aktivlarni baholash, audit sifati, raqamlashtirish, iqtisodiy samaradorlik

Kirish

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro moliyaviy integratsiyaning chuqurlashuvi hamda investitsion muhitning tobora murakkablashib borishi korxonalar faoliyatida shaffoflik va ishonchlilikni ta’minlash zaruratini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi va aniqligini kafolatlovchi asosiy vositalardan biri sifatida audit tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, korxona aktivlarining sezilarli qismini tashkil etuvchi asosiy vositalarning to‘g‘ri hisobga olinishi va ularning auditdan o‘tkazilishi moliyaviy natijalarning real aks ettirilishini ta’minlaydi.

Asosiy vositalar korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, ularning qiymatini to‘g‘ri baholash, amortizatsiya hisoblash hamda samarali foydalanish darajasini aniqlash muhim boshqaruv qarorlarini qabul qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli asosiy vositalar hisobi va auditini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etish nafaqat moliyaviy nazoratni kuchaytiradi, balki resurslardan oqilona foydalanish imkonini ham beradi.

Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda audit faoliyati xalqaro audit standartlari (ISA) va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) asosida olib borilmoqda. Ushbu standartlar audit jarayonining yagona metodologiyasini shakllantirib, turli mamlakatlar o‘rtasida moliyaviy axborotlarning taqqoslanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, ular audit sifatini oshirish, risklarni boshqarish va investorlar ishonchini mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda buxgalteriya hisobi va audit tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, asosiy vositalar auditini tashkil etishda hali ham ayrim muammolar mavjud bo‘lib, ular asosan baholash usullarining yetarlicha takomillashmaganligi, ichki nazorat tizimining zaifligi hamda auditorlarning xalqaro standartlar bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog‘liq.

Shu nuqtai nazardan, asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda ushbu yo‘nalishda samarali taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo‘lib, ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar auditning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, asosiy vositalarni audit qilish jarayonida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (IFRS) hamda xalqaro audit standartlari (ISA) muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, IFRS doirasida asosiy vositalarni tan olish, baholash va qayta baholash mezonlari aniq belgilab berilgan bo‘lib, bu esa audit jarayonining aniqligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi[1].

Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, asosiy vositalarning auditida eng muhim jihatlardan biri – ularning boshlang‘ich va tiklanish qiymatini to‘g‘ri aniqlashdir. Ayrim tadqiqotchilar aktivlarni baholashda adolatli qiymat (fair value) tamoyilini qo‘llash audit sifatini oshirishini qayd etgan[2]. Shu bilan birga, amortizatsiya hisoblash usullarining to‘g‘ri tanlanishi ham audit xulosalarining haqqoniyligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Amaliyotda esa ko‘plab korxonalarda amortizatsiya siyosati yetarli darajada asoslanmaganligi kuzatiladi, bu esa moliyaviy natijalarning noto‘g‘ri aks ettirilishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv asosida asosiy vositalar auditining amaldagi holati va uni xalqaro standartlar talablari bilan uyg‘unlashtirish masalalari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida solishtirma tahlil, iqtisodiy-statistik usullar hamda ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. Xususan, milliy amaliyot va xalqaro tajriba o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning sabablari tahlil qilindi. Shuningdek, korxonalarda asosiy vositalar auditini tashkil etishdagi mavjud kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar ishlab chiqildi.

Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatdiki, asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida samarali tashkil etish uchun bir qator muhim omillarni hisobga olish zarur. Avvalo, audit jarayonida risklarni aniqlash va baholash masalasi alohida e’tiborni talab qiladi. Xalqaro audit standartlariga ko‘ra, auditor asosiy vositalar bilan bog‘liq xatoliklar va firibgarlik ehtimolini baholashi hamda tegishli audit protseduralarini ishlab chiqishi lozim[3]. Biroq amaliyotda ayrim hollarda risklarni baholash yuzaki amalga oshirilishi natijasida audit sifatining pasayishi kuzatilmoqda.

Bundan tashqari, ichki nazorat tizimining rivojlanmaganligi ham asosiy vositalar auditining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kuchli ichki nazorat tizimi mavjud bo‘lgan korxonalarda audit jarayoni ancha samarali va tezkor amalga oshiriladi[4]. Shu sababli ichki audit xizmatlarini rivojlantirish va ularni xalqaro standartlar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim jihat – audit jarayonlarini raqamlashtirish hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish audit samaradorligini oshirish, inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytirish hamda ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash imkonini beradi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli audit tizimlari audit jarayonining shaffofligini ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi[5].

1-jadval. Asosiy vositalar auditida aniqlanadigan asosiy muammolar va ularning uchrash darajasi[6]

№	Muammo turi	Uchrash darajasi (%)
1	Aktivlarni noto‘g‘ri baholash	35–45%
2	Amortizatsiyani noto‘g‘ri hisoblash	25–30%

[1] International Financial Reporting Standards (IFRS), IAS 16 “Property, Plant and Equipment”.
[2] Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. *Intermediate Accounting*.
[3] International Standards on Auditing (ISA 315, ISA 330).
[4] O‘zbekiston Respublikasi “Audit faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
[5] Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. *Auditing and Assurance Services*.
[6] Xalqaro audit standartlari (ISA), moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) hamda ilmiy tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

3	Hujjatlashtirishdagi kamchiliklar	20–28%
4	Ichki nazorat tizimining zaifligi	30–40%
5	Aktivlarning mavjud emasligi	10–15%
6	Qayta baholashdagi xatoliklar	15–20%

Ushbu jadvalda asosiy vositalar auditida eng ko‘p uchraydigan muammolar va ularning nisbiy ulushi keltirilgan bo‘lib, ular audit jarayonida aniqlanadigan tipik kamchiliklarni aks ettiradi.

Olib borilgan tahlillar asosida asosiy vositalar auditini rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari aniqlandi:

– asosiy vositalarni baholashda xalqaro standartlarga to‘liq moslashish;
– audit risklarini aniqlash va boshqarish tizimini takomillashtirish;
– ichki nazorat tizimini kuchaytirish va ichki audit xizmatlarini rivojlantirish;
– audit jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish;
– auditorlarning malakasini oshirish va xalqaro sertifikatsiyani keng joriy etish.

Natijada, asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida tashkil etish nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi, balki korxonalarning investitsion jozibadorligini kuchaytirish va ularning iqtisodiy samaradorligini ta’minlashga ham xizmat qiladi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish korxonalar moliyaviy faoliyatining shaffofligi va ishonchliligini ta’minlashda muhim omil ekanligi aniqlandi. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) hamda xalqaro audit standartlari (ISA) talablariga mos ravishda tashkil etilgan audit tizimi asosiy vositalarning haqiqiy qiymatini aniqlash, ularning samarali foydalanilishini baholash hamda moliyaviy natijalarni to‘g‘ri aks ettirish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, amaldagi audit amaliyotida asosiy vositalarni baholash, amortizatsiya hisoblash va qayta baholash jarayonlarida ayrim kamchiliklar mavjud bo‘lib, ular moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, ichki nazorat tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham audit sifatini pasaytiruvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, audit jarayonida risklarni baholash mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi ham aniqlangan.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatdiki, asosiy vositalar auditini samarali tashkil etish uchun zamonaviy yondashuvlardan, xususan raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan audit tizimlaridan keng foydalanish zarur. Bu esa audit jarayonining tezkorligini oshirish, inson omili bilan bog‘liq xatoliklarni kamaytirish hamda ma’lumotlar ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, quyidagi asosiy yo‘nalishlarda takomillashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi: asosiy vositalarni baholashda xalqaro standartlarga to‘liq moslashish, audit risklarini aniqlash va boshqarish tizimini kuchaytirish, ichki nazorat va ichki audit tizimlarini rivojlantirish, auditorlarning malakasini oshirish hamda audit jarayonlarini raqamlashtirish. Ushbu chora-tadbirlar asosiy vositalar auditining sifatini oshirish, moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini ta’minlash va korxonalar investitsion jozibadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, asosiy vositalar auditini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish nafaqat audit tizimini takomillashtirishga, balki milliy iqtisodiyotda samarali boshqaruvni ta’minlash, investorlar ishonchini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. International Financial Reporting Standards (IFRS). – London: IFRS Foundation, so‘nggi nashrlar.
2. International Standards on Auditing (ISA). – IFAC (International Federation of Accountants), so‘nggi tahrir.
3. IAS 16 “Property, Plant and Equipment”. – International Accounting Standards Board (IASB).
4. Arens A.A., Elder R.J., Beasley M.S. *Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach*. – Pearson Education, so‘nggi nashr.
5. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. *Intermediate Accounting*. – Wiley, so‘nggi nashr.
6. Messier W.F., Glover S.M., Prawitt D.F. *Auditing and Assurance Services: A Systematic Approach*. – McGraw-Hill Education.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Audit faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi milliy standartlari.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining moliya va audit tizimini rivojlantirishga oid qarorlari va farmonlari.
11. PwC (PricewaterhouseCoopers). *Global Audit and Accounting Reports*. – rasmiy hisobotlar.
12. Deloitte. *International Accounting and Auditing Updates*. – tahliliy materiallar.
13. Ernst & Young (EY). *Global Assurance Reports*. – audit bo‘yicha xalqaro tahlillar.
14. KPMG. *Insights into IFRS*. – xalqaro moliyaviy hisobot bo‘yicha sharhlar. 15. Zamonaviy ilmiy maqolalar va iqtisodiy tahlillar (Scopus va boshqa ilmiy bazalar asosida).